

Paweł Nastrożny

Fortyfikacje twierdz pomorskich Toruń, Grudziądz i Chełmno w okresie międzywojennym

Streszczenie

Po zakończeniu działań zbrojnych Wielkiej Wojny (1914-1918), konfliktu zwanego później pierwszą wojną światową, w Paryżu zwołano konferencję pokojową. W wyniku ustalonych wówczas postanowień i decyzji podjętych w traktacie wersalskim, w styczniu 1920 roku doszło do przekazania odrodzonej po latach zaborów Rzeczypospolitej Polskiej ziem Pomorza. Wojsko Polskie przejęło wówczas trzy zespoły obronne: Toruń, Grudziądz i Chełmno, stanowiące dotychczas niemieckie twierdze.

Podstawowe cezury czasowe przyjęte w pracy, oznaczone w tytule jako „okres międzywojenny”, to lata 1920-1939. Pierwsza z tych cezur określa moment, w którym wszystkie trzy twierdze zostały przejęte przez Wojsko Polskie w wyniku rewindykacji Pomorza. Z kolei końcowa granica chronologiczna wiąże się z wybuchem drugiej wojny światowej (rozpoczętej 1 września kampanią polską 1939 roku), a ściślej – dotyczy początku okupacji niemieckiej na obszarze, gdzie znajdowały się twierdze Toruń, Grudziądz i Chełmno, gdyż w pracy ukazano także rolę fortyfikacji w działaniach zbrojnych w roku 1939. Ujęcie tematu we wskazanych wyżej cezurach czasowych pozwala w pełni uchwycić i przedstawić cały okres administrowania zespołami obronnymi na Pomorzu przez Wojsko Polskie, począwszy od przejęcia fortyfikacji, aż po wycofanie się sił polskich z twierdz i ich zajęcie przez armię niemiecką.

Łączne opracowanie dziejów trzech twierdz polskiej części Pomorza w okresie międzywojennym jest całkowicie nową, autorską koncepcją badawczą. Dotychczas nie powstały pełne naukowe omówienia historii żadnego z tych zespołów obronnych w okresie lat 1920-1939, za wyjątkiem prac podejmujących pewną wybraną, ściśle określoną, wąską tematykę.

Treść ujęto w ośmiu rozdziałach. Praca posiada konstrukcję mieszaną, problemowo-chronologiczną. Wybór takiej struktury umożliwia czytelne przedstawienie wszystkich zagadnień.

Pierwszy rozdział pt. „Zarys historii fortyfikacji Torunia, Grudziądza i Chełmna do czasów pierwszej wojny światowej”, wykracza poza właściwe ramy chronologiczne zawarte w temacie pracy. W formie sumarycznej przedstawiono historię powstawania umocnień trzech

miast, a później twierdz. Zasadniczą część rozdziału poprzedza ukazanie geograficznych uwarunkowań strategicznej lokalizacji Torunia, Grudziądza i Chełmna, które miały wpływ na podjęcie kolejnych decyzji o budowie fortyfikacji.

Kolejne części pracy (II-VIII) stanowią realizację tematu badawczego. W rozdziale II na początku krótko zarysowano okres kilkunastu miesięcy po zakończeniu pierwszej wojny światowej (do grudnia 1919 r.). Następnie omówiono zajęcie Pomorza (w tym istniejących w regionie fortyfikacji) przez państwo polskie na początku 1920 roku. Przedstawiono działalność Frontu Pomorskiego – wojskowe przygotowania oraz samą akcję rewindykacyjną, a także działalność wojskowych komisji zdawczo-odbiorczych twierdz i stan umocnień w momencie ich przejęcia. W ostatnim podrozdziale omówiono regulację wartości majątku twierdz pomorskich i polsko-niemieckie rokowania w sprawie zwrotu fortecznych archiwów.

W kolejnej, III części, przedstawiono fortyfikacyjne przygotowania podjęte we wszystkich pomorskich zespołach obronnych w lecie 1920 roku, związane ze zbliżającym się zagrożeniem atakiem nieprzyjacielskim w przełomowym momencie trwającej wojny polsko-sowieckiej. Ukazano zakładaną i faktyczną obsadę linii dolnej Wisły, a w ostatnim podrozdziale – oceny działalności fortyfikacyjnej i rolę zbudowanych umocnień o charakterze polowym.

Rozdział IV przedstawia system organizacyjno-administracyjny fortyfikacji Torunia, Grudziądza i Chełmna. Administracja twierdz w okresie międzywojennym często ulegała reorganizacjom. Przybliżono kolejne jej struktury oraz scharakteryzowano personel forteczny. Omówiono przemiany zachodzące w strukturze administracji twierdz w odniesieniu do istniejącej liczby etatów i ich niedobory na wybranych polach. W drugim podrozdziale zwrócono uwagę na kwestię nazewnictwa i numeracji dzieł fortecznych oraz związane z tym niejednoznaczności. W ostatnim fragmencie tej części pracy zaprezentowano klasyfikację twierdz i ich poszczególnych umocnień na różne kategorie związane z ich utrzymaniem lub ewentualną rozbudową. Omówiono także główną inwentaryzację fortyfikacji twierdz pomorskich.

Na łamach następnego, V rozdziału pracy przedstawiono działania z zakresu rozbiórek oraz konserwacji dzieł obronnych. W pierwszej części rozważania podzielono na fragmenty poświęcone niwelacjom umocnień polowych oraz demontażom fortyfikacji stałych. Drugi podrozdział omawia prace konserwacyjne. Ze względu na charakter źródeł i jasność wyводу przyjęto podział chronologiczny, z wyodrębnieniem trzech okresów.

Treść rozdziału VI przedstawia zagadnienie użytkowania fortyfikacji i towarzyszących im obiektów zaplecza. W kolejnych punktach pierwszego podrozdziału omówione zostały poszczególne sposoby użytkowania (funkcje) obiektów fortecznych. Odmienny układ przyjęto w podrozdziale drugim. Zamieszczono tam opis wykorzystania terenów fortyfikacyjnych, ujęty

jednak w formie kategorii przedmiotowych. W tym fragmencie przedstawiono ponadto sprawy własnościowe gruntów zajętych wcześniej pod budowę umocnień oraz scharakteryzowano – kontynuowane z czasów zaboru prusko-niemieckiego – forteczne rejon ograniczeń budowlanych oraz powstawanie nowych budynków w ich zasięgu.

Rozdział VII przybliży ważną problematykę, jaką stanowią koncepcje strategiczno-operacyjne w zakresie rozbudowy i wykorzystania fortyfikacji twierdz Toruń, Grudziądz i Chełmno w potencjalnej wojnie. Zagadnienia przedstawiono w ujęciu chronologicznym, wyróżniając trzy najważniejsze okresy powstawania koncepcji, Podział ten powstał w oparciu o skalę natężenia prac, których stopień był najintensywniejszy w ciągu pierwszych kilku lat po powrocie Pomorza do Rzeczypospolitej. W treści rozdziału zostały też ujęte nierealne lub rzekome plany budowy nowych fortyfikacji w rejonie twierdz pomorskich.

W ostatnim rozdziale (VIII) przedstawiono dzieje umocnień twierdz pomorskich w roku 1939. Tą część pracy otwiera fragment poświęcony prezentacji ogólnych planów i warunków obronnych Armii „Pomorze” – związku operacyjnego, którego obszar działań obejmował także Toruń, Grudziądz i Chełmno. Drugi podrozdział omawia okres bezpośrednio poprzedzający wybuch wojny, pod kątem podjętych przygotowań fortyfikacyjnych. Ostatni podrozdział dotyczy przebiegu działań wojennych. Uwypuklono rolę wykorzystanych umocnień oraz losy przepraw wiślanych, których obrona była jednym z głównych powodów budowy twierdz nad dolną Wisłą jeszcze przez armię Królestwa Prus, a następnie Cesarstwa Niemieckiego.